

stav da je model racionalnog djelovanja, koji pretpostavlja posve jasno definirane namjere aktera, pogodan za adekvatno razumijevanje, oblikovanje kolektivne akcije. Umjesto toga Livet sugerira nešto fleksibilniji ("mekši") model koji se manje oslanja na "istinski racionalne a više na obične razumne pojedince", koji imaju dobre razloge da djeluju ovako ili onako. Taj model uzima u obzir sklonost pojedinaca da u toku akcije revidiraju svoje početne, dosta nejasne namjere (što Chazel naziva "prilagodbom") i da se gotovo rutinski osjete sudionicima kolektivne akcije. Analizirajući kolektivno djelovanje Livet drži da valja imati na umu tri bitna "filozofska" problema: problem *kongruencije* individualnih predodžaba i namjera ("je li kongruencija nužna za nastanak kolektivne akcije"); problem racionalne *kooperacije* (tim više što postoje i takvi oblici kooperacije koje se ne može objasniti kriterijima teorije racionalnog izbora); problem *viška zajedništva* kolektivne akcije ("dovodi li mobilizirajuća kolektivna akcija, u usporedbi sa skupom individualnih interesa, do suviška zajedništva"). Iz pojmovno vrlo složene, kritički intonirane analize navedenih problema Livet izvodi zaključak da je kolektivno djelovanje (mobilizacija) u doba individualizma i ideologije racionalnog izbora jedno od najznačajnijih područja sociološkog istraživanja, ali i socioloških mistifikacija. To je, čini nam se, primjeren završetak ove knjige koja konzekventno slijedi logiku metodološkog individualizma i istodobno, ne uvijek ravnomjerno, pokazuje da se ta logika, čak ni uz pomoć kognitivnih znanosti, ne može apsolutizirati poricanjem društvene i kolektivne dimenzije djelovanja.

Rade Kalanj

Johan Heilbron

THE RISE OF SOCIAL THEORY

Polity Press, Oxford, 1995, 308 str.

Disciplinarni razvoj socijalnih znanosti i sociologije, koji žuri za diferencijacijom moderne zbilje i razgranavanjem znanja, stvara neku vrstu "lijenoga uma" koji posve ili znatno zanemaruje povijest njihova oblikovanja. Stvara se dojam da je ta dimenzija više-manje dostatno poznata i da se tu više ne može otkriti ništa novo što bi bilo od osobite koristi za današnje bavljenje znanstvenim poslom. Taj je dojam, razumije se, potpuno pogrešan, jer čak kad bi sve i bilo poznato, to ne znači da nisu moguća i potrebna drukčija, nova i umnija tumačenja. Upravo od toga polaze svi autori koji, uvijek iznova i bez obzira na odjek, pokušavaju rekonstruirati nastanak socijalne teorije i oblikovanje njezinih znanja. Od toga polazi i Johan Heilbron u svojoj knjizi *The Rise of Social Theory (Uspon socijalne teorije)*, koja je prvotno objavljena u Nizozemskoj (*Het ontstaan van de sociologie*, Prometheus, Amsterdam, 1990), a potom je prevedena na engleski te vrlo laskavo ocijenjena u sociološkim krugovima.

Knjiga ima tri dijela: *Uspon socijalne teorije, Od socijalne teorije do socijalne znanosti, Temelji sociologije*. Zahvaća povijest socijalne teorije od njezine pojave u prvim desetljećima 17. stoljeća do djela Augustea Comtea. U tom vremenu Francuska je bila središte europske intelektualne produkcije. Povijest tog vremena istodobno se, dakle, podudara s poviješću socijalnih znanosti općenito i s poviješću francuske sociologije posebno. Prema Heilbronu Auguste Comte, odnosno njegova teorija znanosti, tvori ključnu kariku te duge povijesti. Njegovo je djelo, s jedne strane, proizvod prethodne socijalne teorije, a s druge pak strane, ono omogućuje ulazak u *disciplinarno razdoblje*.

To je glavna teza Heilbronove knjige. Da bi je do kraja proveo, obrazložio i dokazao, on se, metodički nužno, susreće s pitanjem pristupa. Drži da su u analitičkim zahvatima ove vrste uobičajena dva pristupa. Prvi se pristup sastoji u iščitavanju, usporedbi i tumačenju tekstova. Ideje se tumače kao da imaju nezavisnu povijest, tekstovi se istražuju kao da su posve različiti od izvanjskog konteksta. Taj je pristup vrlo raširen u povijesti ideja (*Begriffsgeschichte*) i povijesti znanosti. Temelji se na načelu racionalne rekonstrukcije koja ima puno povjerenje u razumijevanje tekstova i intertekstualnih odnosa. Ne poriče se važnost "društvenog funkcioniranja diskursa", ali ta se dimenzija vrlo rijetko eksplicitno formulira. To je takozvani *unutarnji* (internal) pristup. Posve je oprečan drugi, takozvani *izvanjski* (external) pristup. On polazi od stava da se tekstovi mogu razumjeti jedino istraživanjem veza s izvanjskim kontekstom. Ideje se opisuju kao "odrazi" ili "izrazi" interesa ili vrijednosti onih grupa kojima pripadaju njihovi tvorci i protagonisti. Taj pristup pretežito zastupaju marksistički autori, koji ideje objašnjavaju klasnim položajem autora ili strukturom društva kao cjeline. Sociologija spoznaje utemeljena na tom pristupu istražuje korelacije između razvoja znanja i razvoja društva. Takvo gledište pokatkad zastupaju i neki pripadnici sistemske teorije. Hilbron izabire treći pristup, a on se temelji na sociološkim konceptima Pierrea Bourdieua. Bourdieuovi radovi iz sociologije kulture pokušavaju nadmašiti dihotomiju između unutarnjeg i izvanjskog pristupa. Oni tragaju za *specifičnom prirodnom intelektualne i kulturne proizvodnje*. Kulturne se tvorbe pojavljuju i funkcioniraju u specifičnom kontekstu, u relativno neovisnim "poljima", s vlastitom strukturom i dinamikom. Intelektualno je polje "društvena konstelacija" koju tvore ljudi što se međusobno natječu za intelektualni autoritet. Značenje intelektualnih tvorbi ovisi prije svega o njihovu položaju u toj konstelaciji. Iz eksplikativnog modela "intelektualnog polja", kao specifične i povijesno promjenljive društvene konstelacije, proizlazi stav da je intelektualni rad ne samo posebna aktivnost

nego i da ta aktivnost nije ništa manje društvena od ostalih.

Polazeći, dakle, od teorijskog sklopa koji razvoj posebnih ideja smješta u *intelektualni poredak* u kojem su nastale, Heilbron ponajprije ocrtava *preddisciplinarnu* povijest socijalne teorije. Njegov je cilj dvojak: prikazati slijed intelektualnih poredaka koji karakteriziraju tu povijest i s pomoću te sheme objasniti Comteovu teoriju znanosti. Intelektualni je poredak, prema tome, jedan od glavnih autorovih koncepata. Povijesno je odlučujuće ono razdoblje koje počinje krajem 17. stoljeća, a to znači s Montesquieuovim i, nešto kasnije, Voltaireovim, Rousseauovim i Turgotovim radovima. Heilbron se potom bavi radovima Condorceta i Cabanisa, a završava analizom Comteovih djela i ideja. Svaka od tih ličnosti figurira u povijesti kao predstavnik jedne verzije socijalne znanosti. Montesquieu i Voltaire utjelovljuju uvođenje socijalne teorije kao *intelektualnog žanra* (a to je drugi ključni koncept), Condorcet i Cabanis daju joj znanstveni lik, a Comte je preobražava odbacujući istraživanje jedinstvenog načela.

Djelovanje Montesquieua i Voltairea podudara se s postupnom korozijom "starog režima" i njegova intelektualnog poretka. U doba "starog režima" pisci o društvenim fenomenima formalno su bili podređeni političkim i crkvenim autoritetima. Znalci iz tog područja, osobito pravnici i teolozi, školovali su se na sveučilištima, ali to je školovanje bilo svedeno na službene tekstove i ustaljena pravila komentiranja i egzegeze. Njihov je profesionalni rad podvrgnut cenzuri, a pisanje se mora ravnati prema pravilima klasičističke "stilske pedanterije". U osamnaestom stoljeću, međutim, pisci tog žanra počinju se uvažavati na drukčiji način. Od njih se traže i "intelektualne usluge", što znatno povećava njihova prava i poboljšava njihov socijalni položaj. U salonskim krugovima oni se izjednačuju s plemstvom. Duh salona (*esprit*) postupno evoluirao prema *analitičkom racionalizmu*, filozof zadobiva "novi lik" i intelektualni stalež dostiže do višeg stupnja priznanja i uvažavanja. Montesquieu i Voltaire, a na posebno izričit način Rousseau,

obilježavaju tu mijenu poretka i žanra. No kad je o njima riječ, nikako se ne smiju smetnuti s uma ni engleski utjecaji. Za Montesquieua i njegove istomišljenike Engleska je bila simbol reformi koje su bile potrebne Francuskoj. Englezi su u mnogo čemu nadmašivali Francusku. Uspjeli su ograničiti moć monarha i uspostaviti parlamentarni poredak. Svojim deizmom razvili su "razuman" oblik religije, u prirodnim znanostima dospjeli su do zavidne razine, a u književnosti i filozofiji događao se polet novih oblika. Locke je bio jedan od autora čiji su radovi prvi prevedeni na francuski. Do 1793. godine prevedeni su spisi Shaftesburyja, Mandevillea, Addisona, Pope, Swifta i Milтона, pa je tridesetih godina 18. stoljeća u francuskoj intelektualnoj klimi bila na djelu svojevrsna "anglomanija". Engleski je primjer još upečatljivije utjecao na Voltairea. Taj je utjecaj, a pogotovo trogodišnji boravak u Engleskoj, značajno uvjetovao promjenu njegova bitno mondenog i salonskog intelektualnog habitusa. U svojim *Filozofskim pismima* Voltaire opisuje Englesku kao najprosvjećeniju naciju Europe. U njoj vlada sloboda, narod je lišen predrasuda, a obrazovani ljudi uživaju poštovanje vlasti kakvo nikada prije nisu imali, dok je njihovim francuskim "kolegama" bilo najvažnije postati članovima Akademije ili dobiti potporu od "neke aristokratske lady". Voltaire je gorljivi privrženik engleskih shvaćanja prirodne znanosti. Cijenio je Newtonove teorije i knjige, ali najviše ga se ipak dojmio kraljevski pogreb tog mislioca, što znači da je "otkrio" važnost društvenih okolnosti za razvoj neovisnog znanstvenog intelekta. U engleskom primjeru Voltaire je uočio drukčiju mogućnost odnosa između filozofije i prirodnih znanosti, zapazio je da savez između pisaca i znanstvenika pruža mogućnosti za veću neovisnost prema plemstvu.

Sve što su obavili Montesquieu i Voltaire bilo je od iznimne važnosti za oblikovanje socijalne teorije. Heilbron, međutim, napominje da oni još nisu dospjeli do sasvim jasnih koncepata "društva", "društvenog" i "društvenosti", koji će nešto kasnije postati vrlo popularni i široko rasprostranjeni. Montesquieuove se radove danas drži najranijim

primjerima moderne socijalne teorije, iako on sam nikada nije koristio taj termin. On se nije bavio "društvenim odnosima" ili "društvenim institucijama", nego "duhom zakona" i "karakterom nacije". Početkom 18. stoljeća izraz "društvo" (*société*) imao je dva značenja. Riječ *société* koristila se za označavanje vodećih društvenih krugova Pariza i Versaillesa i bila je sinonim izraza *monde*, kojim se označavao dvor i sofisticirani životni stil. Ali *société* je istodobno izraz za udruženje u smislu organizirane grupe ljudi koji su povezani zbog nekog zajedničkog interesa i tu povezanost temelje na zakonu (trgovačko društvo, znanstveno društvo). Kasnije se pojavljuju i druga značenja tog izraza, koja označuju sve "društvene jedinice", ali ta su značenja uglavnom deskriptivne naravi "jer svaka institucija, svaki ljudski aranžman implicira društvenu interakciju i može se definirati kao društvo". U Montesquieuovim i Voltaireovim djelima izraz *société* ekvivalentan je "naciji" ili "zemlji" (državi). U svakom slučaju, prije Rousseaua to nije bio ključni koncept. Rousseau je prvi upotrijebio izraz *društven* (*social*) kao pridjev imenice *društvo* (*société*). Društvo se razlikuje od pojedinaca koji ga tvore jednako kao što se kemijski spoj razlikuje od svojih posebnih elemenata. Ljudi su društvena bića i ono što valja proučavati jest upravo "društveni sustav". Društvo je zapravo ime za nedostatak transparentnosti i autentičnosti. Ukratko, društvo je *problem*. Rousseaua je zaokupljalo pitanje *zla* i, posebno, *nejednakosti*. Za teologe i mnoge filozofe to je bilo pitanje teodiceje: Kako se postojanje dobra i svemoćnog boga može pomiriti s postojanjem zla u svijetu? U moralističkoj tradiciji to se tumačilo kao problem ljudske prirode. A prema Rousseauovu mišljenju, kako to pokazuje poznata Cassirerova interpretacija, odgovornost za zlo ne može se pripisati ni skrivenim nakanama boga (čovjekov pad) ni davolskoj prirodi samoga čovjeka. Odgovornost za zlo pripada samom *društvu*. Društvo je, dakle, ona činjenica kojom se mora baviti prosvijećeni (znanstveni) um socijalne teorije.

Iz navedenih i niza drugih eksplicacija (potkrijepljenih opsežnom faktografijom)

očigledno je kako Heilbron, govoreći o poje-dinim razdobljima, kretanje ideja smješta u mijenu intelektualnog poretka. Kad je riječ o prvoj fazi, on podvlači apsolutni autoritet književnog žanra na uštrb teologije i znanosti. Da bi objasnio tu hijerarhiju autor posebno prikazuje posljedice neuspješnih građanskih pobuna (1648.-1653.) i dominacije monarhije nad aristokracijom, crkvom i sveučilištima. U tom kontekstu akademije i saloni postaju najznačajnijim mjestima intelektualne proizvodnje, pa se mondena, književna i antiznanstvena kultura nameću kao dominantni obrazac. Poslije smrti Louisa XIV. (1716.) ublažava se dvorska kontrola, što će Voltaireu i Rousseauu omogućiti da stvore novi intelektualni žanr kombinirajući *klasičnu tradiciju dvora i znanstvenu kulturu*. Iz tog je intelektualnog poretka, prema Heilbronovu mišljenju, moguće objasniti zašto filozofi tog vremena svoj model radije traže u *prirodnim zakonima* nego u *empirijskim znanostima*.

U drugoj se fazi događa obrat u statusu znanosti i književnosti. Dolazak Louisa XVI. na prijestolje i imenovanje Turgota ministrom označava ulazak znanosti i znanstvenika u upravne aparate. Znatno su oslabljene akademije, ali poboljšan je status Akademije znanosti, pa matematičke znanosti postaju najprestižnijim oblikom znanja. U revolucionarnom razdoblju status je znanosti još više ojačao. Preobrazba školskog sustava i, pogotovo, stvaranje visokih škola doveli su do diferencijacije i institucionalizacije znanosti. U tom kontekstu Condorcet je znanstvenu metodu proširio na proučavanje društva, a Cabanis je postavio temelje fiziološkog pristupa socijalnoj teoriji. U istom je kontekstu podjela između *konzervativaca i liberala* postala važnijom od podjele na *znanstvenu i književnu kulturu*. Radovi de Bonalda i de Maistre, suprotstavljeni znanstvenoj verziji mišljenja, označuju razvoj drukčijeg pristupa socijalnoj teoriji. To je doba kad Condorcet pravi program *matematizacije* humanističkih znanja i kao tajnik Akademije aktivno sudjeluje u Turgotovoj politici. Matematičar i astronom Laplace i kemičar Lavoisier također izražavaju taj novi smjer ideja. Karakteristično je da baš tada dolazi i do značajne

promjene vokabulara. Izraz "socijalna znanost" skovan je u početnom stadiju Revolucije. On je bio analogan izrazu *art social* (*društveno umijeće*) i označavao je neku vrstu socijalne politike koju su prije toga zagovarali fiziokrati. *Socijalna je znanost zapravo temelj društvenog umijeća* i stoga se za nju vrlo često koristi i sintagma *moralna znanost*, ali Heilbron napominje da je ona rezultat engleskog prijevoda (*moral science*) Condorcetovih spisa. Condorcet je mislio da su prijevoci "moralna" i "politička" (uz riječ znanost) odviše uski te da treba stvoriti "posebnu" znanost koja će sama biti toliko sposobna da se može izjednačiti s mehanikom. Takvo je nastojanje bilo jedna od bitnih značajki oblikovanja znanstvenog duha. U razdoblju nakon Terora novi se oblici socijalne teorije obično označavaju kao *socijalna znanost* ili kao *znanost o čovjeku*. U tim novim znanostima referentnu je ulogu igrao model prirodnih znanosti, ali matematika više nije jedini obrazac.

Ti različiti oblici *scijentizacije* tvore glavno obilježje francuske socijalne teorije poslije 1789. godine. U cjelini gledano, između Revolucije i Restauracije socijalna je misao doživjela velike preobrazbe. Socijalna je teorija počela igrati mnogo značajniju ulogu u društvenom i intelektualnom životu. To je bilo povezano s Revolucijom. Njezini su se protagonisti služili terminima i pojmovima mladim od pola stoljeća. U njihovu su vokabularu središnje mjesto zauzimali termini *société* i *social*. U brojnim pamfletima i govorima zahtijevao se novi državni poredak "u ime društva". Osporen je autoritet monarha i njegova funkcija nije više imala nikakvu legitimnost ako ne služi društvu i ne podredi se toj ulozi. Nije dugo trebalo čekati ni "službenu definiciju društva". Odmah nakon usvajanja *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* pojavio se prijedlog da se donese i *deklaracija o pravima društava*. Svako bi društvo trebalo istaknuti "zajedničko dobro" kao svoj cilj i naći putove koji bi najbolje odgovarali interesima svih. Promijenili su se i institucionalni okviri socijalne teorije. U Institut de France, koji je zamijenio akademije, utemeljen je "razred" za socijalne znanosti. Pored "razreda" za prirodne znanosti, književ-

nost i umjetnost to je bilo prvo institucionalno priznanje socijalnih znanosti. U tom razdoblju socijalna je teorija zadobila veće *nacionalno* značenje. I to je povezano s Revolucijom. Kozmopolitske ideje prosvjetiteljstva nadomještene su snažnijim nacionalnim osjećajima. U prvom stadiju Revolucije pozivanje na naciju još je bilo nadahnuto uglavnom kritikom apsolutizma. Držalo se da "nacija" ("društvo") tvori istinski temelj države kojoj mora biti podređen i monarh. Upotreba tog pojma nije bila ograničena na čisto doktrinarne rasprave. Radilo se o inicijativama za postizanje nacionalnog jedinstva. Lokalna raznolikost i sustav povlastica zamijenjeni su nacionalnim zakonodavstvom i standardizacijom jezičnog, upravnog i drugih područja društvenog života. Nacionalne granice dobivaju veće značenje, ne samo za političare nego i za intelektualce. Anglomanija (iz Voltaireova doba) prestaje i poslije Revolucije naglašeno se ističe uvjerenje u avangardnu ulogu Francuske. Ta tendencija *nacionalizacije* dolazi do izražaja i u socijalnim znanostima. Govoreći o tome da iza *političke revolucije* slijedi *znanstvena revolucija*, Saint Simon je, primjerice, tvrdio da će u nadolazećoj "velikoj znanstvenoj revoluciji" Francuska igrati vodeću ulogu. Ista je očekivanja iznio i Destutt de Tracy. U *Elementima ideologije* on je pisao da "narod postaje sve sposobniji za sjedinjavanje velike količine znanja i potpune slobode" te da time počinje nova epoha. "Ta je epoha", kaže on, "uistinu doba Francuske". Slična se uvjerenja mogu susresti i u radovima drugih autora, a kasnije i u djelima Augustea Comtea.

Na poslijetku, u trećoj fazi, da bi objasnio Comteovo djelo, Heilbron se oslanja na disciplinarnu definiciju znanosti i raskid između znanosti i književnosti. U desetljećima nakon 1814. godine zbiva se proces diferencijacije socijalne teorije. Djela iz tog područja karakterizira velika raznolikost i mnogo je teže nego u prethodnom razdoblju odrediti njihov glavni trend. Comteovo je djelo dobra ilustracija te činjenice. Njegovi su radovi bili među najoriginalnijima u tom razdoblju, ali objavljeni su izvan etabliranih grupa i institucija. Comte nije bio ni konzervativni ni liberalni intelektualac, a njegova

djela, osim toga, nisu obuhvaćala prirodne znanosti. On je doduše bio matematičar, ali bez oklijevanja je odbacio upotrebu matematike u "tako kompleksnim znanostima kao što su biologija i sociologija". Iako je imao pozitivan odnos prema radu fizičara i biologa, nije pripadao tim velikim grupama. Njegov je položaj posve drukčiji od većine njegovih prethodnika. Montesquieu, Rousseau, Condorcet i Cabanis bili su ugledni i poštovani pisci svoga vremena. Comte nije bio te sreće. Postoje veze i sličnost s drugim misliocima, ali njegovo je djelo originalno "na neobičajan način". To djelo daje *novu teorijsku orijentaciju za socijalne znanosti* i krajem devetnaestog stoljeća ta je orijentacija postala temeljem francuske sociološke tradicije. Comteovo se djelo interpretira na dva tipična načina. Jedna je interpretacija usmjerena na njegove *političke, socijalne i religijske* konotacije. Polazeći od ideološke krize post-revolucionarne Francuske to se djelo propituje u odnosu prema takvim školama mišljenja kao što su saintsimonizam i konzervativizam ili kao nastojanje da se pronade sekularni nadomjestak za katolicizam. Ta se interpretacija uglavnom temelji na kasnim Comteovim radovima. Drugi tip interpretacije naglašava teorijsku dimenziju djela i ponajviše se zadržava na spisima ranog razdoblja. Comteova se originalnost traži u njegovu "pozitivizmu" i "sociologiji". Pozitivizam se tumači kao kruna njegove teorije spoznaje, a sociologija kao njegov specifični domašaj ili primjena.

Heilbron drži da se Comteov prinos i originalnost ne sastoje ni u njegovoj socijalnoj filozofiji, ni u sociologiji i pozitivizmu, nego ponajprije u uvođenju *historijske i diferencirane teorije znanosti*. Pozitivizam može imati dvojako značenje. On se, prije svega, odnosi na *oponašanje* prirodoznanstvenih metoda u socijalnim znanostima. No u tom značenju Hobbes je vjerojatno bio prvi pozitivist. Pozitivisti su bili Condorcet i Cabanis, a možda i Saint Simon. Comte je kritizirao oponašanje te vrste pa ga se, u tom smislu, ne bi moglo držati pozitivistom. S druge strane, pozitivizam može značiti *antimetafizičko* poimanje znanja, prema kojemu znanje ima neku vrijednost samo ako je pozitivno za-

hvaćeno. Vrijednost je znanja ograničena na *provjerljive* sudove. Sudovi o "prvim" i "krajnjim" uzrocima, o "značenju" ili "biti" stvari nisu provjerljivi i stoga takvim pitanjima nije mjesto u znanosti. Comte je u tom smislu nedvojbeno bio pozitivist. No pitanje je: je li on dao neki poseban doprinos oblikovanju tog shvaćanja, koje se zapravo pojavilo zajedno s klasičnim prirodnim znanostima. Newton je, primjerice, sasvim jasno istaknuo zahtjev da se napuste "hipotetička pitanja". Tijekom 18. stoljeća taj je stav bio već vrlo raširen u Akademiji znanosti. Brojni su autori toga razdoblja zastupali "fenomenalističko stajalište". Krajem toga stoljeća francuski su znanstvenici uglavnom odbacivali metafizička pitanja. O mnogim problemima objavljivali su se "pozitivne" studije, raspravljalo se o "pozitivnim znanostima", a u znanstvenim su se krugovima naveliko izričale "pozitivne tvrdnje". Comte nikada nije nijekao da su te pozitivističke ili protopozitivističke ideje bile široko rasprostranjene među francuskim znanstvenicima, nego je i sam mislio da taj pozitivizam nije ništa novo. Kad se, primjerice, obraća Akademiji znanosti (1835.) on započinje s konstatacijom da znanstvene hipoteze moraju biti "pozitivno provjerene". Isto je stajalište izrazio i u *Kursu pozitivne filozofije*. On je, prema tome, jednostavno prihvatio ideje koje su već bile uvriježene u tadašnjim znanostima. Kasnije proširuje značenje tog pojma pa da "pozitivno" nije više samo ono što je "ograničeno na pojave koje se može promatrati ili provjeravati", nego zahvaća i ono što je "korisno, točno, pouzdano". Iako te definicije imaju pretežno filozofski smisao, one prema Heilbronovu mišljenju ipak tvore dimenziju Comteove originalnosti. Na isti način Heilbron dekonstruira i Comteovu sociologiju. On je smislio termin, ali njegovi koncepti nisu bili osobito novi. Primjerice, zakon o tri ma stadijima, koji je Comte smatrao krunom cijele sociologije, prije njega formulirao je Turgot. Ljudski se duh, prema Turgotu, razvija kroz tri stadija. Prije nego što su stekli bilo kakvu ideju o "stvarnim odnosima" ljudi su držali da nevidljiva bića, bogovi upravljaju svim činjenicama za koje sam čovjek nije odgovoran. To Turgotovo mišlje-

nje Comte je preuzeo izravno ili preko Condorcetovih radova.

Pa ipak, uz sve ove relativizacije, ne može se poreći da je Comte dao nedvojben doprinos oblikovanju pozitivističkih i socioloških shvaćanja, ali tu valja izreći nadopunu da je njegov najznačajniji prinos *sistematizacija postojećih ideja*. Njegovo oslanjanje na pretpostavke klasične teorije znanosti bilo je rezultat "dviju operacija". Prije svega, on oblikovanje znanja poima kao povijesni fenomen i u tom pogledu slijedi Turgota i Condorceta. Držao je da su sudovi o znanstvenom znanju u biti sudovi o povijesnom kretanju a ne o univerzalnim načelima. Druga je operacija bila originalnija. Comte je pojedine znanosti razlikovao sukladno specifičnim značajkama njihovih *predmeta*. Odbacivao je monističke i redukcionističke teorije znanosti i umjesto njih zagovarao *diferenciranu* teoriju. Ono što je znanstveno ne ovisi samo o povijesnim fazama nego i o posebnom području znanosti. Različite je znanosti nemoguće svesti na jedan te isti temeljni tip. Znanosti se međusobno razlikuju ovisno o specifičnim značajkama njihovih područja pa se stoga moraju koristiti i različite *metode*. *Kurs pozitivne filozofije* općenito se tumači kao pozitivistička rasprava, a to je prema Heilbronu pogrešno. Predmet tih šest svezaka nije pitanje: Koje su zajedničke značajke pozitivnih znanosti u usporedbi s metafizikom? Comteov se *Kurs* ne bavi "razgraničenjem" između znanosti i metafizike. Ponaјviše ga zanima pitanje kako se razvoj različitih znanosti može protumačiti unutar njegove teorije rastuće *kompleksnosti i opadajuće općenitosti*. Stoga je pogrešno tvrditi da je *Kurs* pozitivistički. Comte je bio pozitivist ali u "minimalnom smislu riječi" i na isti način kao većina tadašnjih francuskih znanstvenika. Ono što nudi *Kurs pozitivne filozofije* jest prije svega *diferencirana teorija znanosti*. Prema toj interpretaciji Comte je, dakle, jedan od prvih modernih teoretičara znanosti. Ta je teorija intelektualni domašaj od najveće važnosti. Njegov diferencijalni pristup uključuje radikalno odbacivanje zahtjeva za monopolima znanja i ukida iluziju o univerzalnosti metoda. Ta *antiredukcioniistička i historizirajuća epistemologija* bila je

iznimno značajna za francusku filozofiju znanosti kao i za francusku sociologiju. Ono što je Durkheim preuzeo od Comtea jest upravo ta teorija znanosti.

I u tom (posljednjem) dijelu knjige, kao i u dvama prethodnima, Heilbron smješta Comteov intelektualni razvoj u kontekst političkih događaja i propituje njihove konzekvencije s obzirom na organizaciju elita. Svaka je politička promjena neposredno utjecala na Comteovu karijeru. Primjerice, zatvaranje École polytechnique i "čistka" Institut de France prekinuli su ne samo njegovu karijeru nego i karijeru cijele jedne generacije. Istodobno, međutim, inauguriranje načela slobode tiska omogućavalo je razvoj opozicijske kulture i politike. Suprotno "racionalnim" tumačenjima povijesti ideja Heilbron stavlja naglasak na djelovanje okolnosti i pokretačkih činitelja. On Comteovu teoriju objašnjava njegovom marginalnošću u intelektualnom svijetu, frustracijom koju je u njemu izazivala ta situacija te promjenama što su iz toga slijedile u njegovoj referentnoj grupi. Heilbronova se teza ukratko može sažeti ovako: *bez disciplinarnog cijepanja znanosti i opreke između znanosti i književnosti Comte nikada ne bi smislio diferenciranu teoriju znanosti. Bez osobnog položaja unutar tog poretka on nikada ne bi dospio do izuma metateorije koja opisuje taj poredak.*

Usredotočen na francusku tradiciju oblikovanja socijalne znanosti i sociologije Heilbron se na nekoliko mjesta osvrće i na druge intelektualne sredine, ali samo onoliko koliko su one relevantne za nastanak i odjeke francuskih ideja. Tako, primjerice, u prvom dijelu analizira odnos između francuskih i škotskih prosvjetiteljskih mislilaca, dosta se bavi Englezima, a u posljednjem dijelu opsežno prikazuje odjeke Comteovih ideja u Engleskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj. To je važno zbog toga što se u suvremenim akademskim tumačenjima Comteu pristupa toliko uopćeno da se gube iz vida različite recepcije njegove misli. Možda je najzanimljivija engleska recepcija. Za nju je najzaslužniji John Stuart Mill, koji je 1837. godine pročitao prva dva sveska *Kursa pozitivne filozofije*, a nešto kasnije i treći svezak. Godine

1841. on se Comteu obraća pismom, izkazuje mu svoje divljenje, s njim uspostavlja opsežno dopisivanje i posvećuje mu zapažen prostor u svom djelu *System of Logic*. Zahvaljujući tome Comte je bio hvaljen kao najznačajniji moderni filozof a pozitivizam je dospio u središte pozornosti brojnih rasprava. No tu počinju i kritike Comteovih ideja, osobito onih koje su sadržane u njegovim kasnijim djelima. Kritike mu se upućuju sa stajališta teologije, ali i iz znanstvenih krugova (Herschel, Huxley, Spencer). Kritički obrat čini i sam Mill. U spisu *Auguste Comte and Positivism* (1866.) "on nema nijednu pohvalnu riječ o Comteovoj ličnosti, njegovim političkim i socijalnim pogledima ili o njegovim kasnim spisima". Najviše se kritizira Comteova averzija prema psihologiji i njegovi "krajnje površni" stavovi o političkoj ekonomiji. Obično se misli da je Nizozemska neko vrijeme bila središte pozitivističkih aktivnosti. Sam je Comte govorio da je ta zemlja "pozitivistička postojbina". Heilbron, međutim, relativizira to uvjerenje i dodaje da u Nizozemskoj nikada nisu postojali neki pokreti ili novine tog usmjerenja, a akademski su krugovi vrlo dugo ostali nezainteresirani za Comtea. Comteom se bavila mala grupa ljudi, pretežno vojnih časnika (artiljerije i inženjerije) koji su 1846. preveli i objavili dvije prve lekcije *Kursa*. Njemačka je recepcija mnogo skromnija i kasnijeg je datuma. Prva izdanja Comteovih radova pojavljuju se 1859. godine. Na njemačku je recepciju najviše utjecala Comteova engleska reputacija. On je stoga na neki način poistovijećen s Millom. Njemački autori nastoje oblikovati alternativu tom "empirističkom" i "pozitivističkom" načinu mišljenja. Njihova je inspiracija njemački idealizam (Kant, Fichte, Schelling) i neohumanistička filologija. Pozitivizam je u Njemačkoj imao slabu reputaciju. Goethe je 1826. godine, hvaleći Francuze, imao potrebu podrugljivo dodati da "kod njih sve mora biti pozitivno, a ako nije pozitivno oni ga žele učiniti pozitivnim". Ta antipozitivistička tendencija, koja je još više došla do izražaja u drugoj polovici 19. stoljeća, dominantna je značajka njemačkog poimanja humanističkih znanosti. Tako je taj "veliki francuski um" ostao zanimljiv samo za

akademske autsajdere, primjerice Karla Twestena (jednog od teoretičara Pruske stranke napretka), koji je poznat po svome spisu o životu i djelu Auguste Comtea. Kao što vidimo, recepcija utemeljitelja sociologije nije jednoznačna ni osobito slavna. Ona varira od udivljenja preko kritičkog poricanja do marginalnosti i ignorancije. Comte je, međutim, nastupio u ključnom razdoblju oblikovanja socijalne teorije, pojmiio narav njezine disciplinarnosti i stoga nijedna interpretacija, ako je objektivna, ne može poreći da je njegovo djelo uporište moderne socijalne znanosti ili barem njezina povijesnog samorazumijevanja.

No to su samo grube sadržajne konture Heilbronove knjige. U analizama i rekonstrukcijama ona je, međutim, izuzetno zanimljiv i bogat teorijski projekt. Uvodeći kategorije "intelektualnog poretka" i "intelektualnog žanra" Heilbron zapravo ustanovljuje određenu teoriju razvoja znanstvene spoznaje koji prethodi disciplinarnim rezovima i podjeli znanstvenog svijeta na relativno nezavisna "područja". U tom se pogledu može reći da je knjiga *The rise of social theory* značajan prilog sociologiji socijalne znanosti, koju autor elaborira eksplicitno se pozivajući na Bourdieuv stav: "Napredak znanja, u slučaju socijalne znanosti, pretpostavlja napredak znanja o uvjetima znanja". Zajedno s radovima Wolfa Lepenniesa, Franza Ringera, Petera Wagnera i Bjorna Wittrocka, ona pripada najboljim djelima te vrste.

Rade Kalanj

Dražen Lalić i Mirjana Nazor

NARKOMANI: SMRTOPISI

Alinea, Zagreb 1997, 276 str.

Nakon njegove treće knjige posvećene društvenoj fenomenologiji mladeži (*"Najsmo ljudi"*; *grafiti i subkultura*, 1991. /sa A. Leburić i N. Bulatom/; *Torcida*, 1993.), u hrvatskoj se društvenoj znanosti može početi koristiti sintagma *sociologija D. Lalića*. Svaki susret s Lalićevim istraživanjima devijantnog ponašanja mladeži izaziva u meni određenu zavist. Prvo, Lalićeva je istraživačka energija doista iznimna i, osobito u kontekstu hrvatske sociologije, sama po sebi vrijedna profesionalnog poštovanja. Drugo, Lalićeve teme proizlaze izravno iz života - uključujući, vrlo često, dramatične posljedice - i od neizmjerne su važnosti za protagoniste. Na poslijetku, Lalićevi su nalazi i zaključci redovito *uporabljivi* u najboljem smislu te riječi, to jest ponudeni su i kao elementi programa društvene akcije. Zbog svega toga, Dražen Lalić je, prema mom sudu, jedini domaći sociolog koji devijantnom ponašanju pristupa na teorijski i empirijski razrađen i koherentan način. Dokaze za tu tvrdnju nije teško pronaći u našoj sociološkoj produkciji.

Najnovija Lalićeva knjiga, napisana u koautorstvu s psihologinjom M. Nazor, temelji se na pedeset *smrtopisa*, to jest (anti) životnih priča splitskih narkomana. Još prije eksplozije medijskog zanimanja za problem narkomanije te histeričnih, najčešće ignorantskih, reakcija sa svih strana, Lalić i Nazor su, kao članovi istraživačkog tima, započeli rad na projektu *Socijalni i psihološki aspekti narkomanije mladih u splitskoj regiji*. Uz uobičajene financijske poteškoće, projekt je završen nakon tri i pol godine prikupljanja, obrade i analize podataka kao doprinos "naporima da se nedvojbeno složeni fenomen zlouporabe droge temeljitije upozna" (str. 10).

Knjiga je podijeljena u sedam poglavlja. Prvo, uvodno poglavlje nudi kratak pre-